

У пошуках кветкі шчасця

Старажытнае свята, якое, без перабольшвання,
можна лічыць нематэрыяльным сімвалам нашай краіны

Купальская ночка, настоеная на водары кветак, ачышчаная белымі росамі, авеяная легендамі... Самае паэтычнае свята ў народным календары беларусаў. Магічны сэнс купальскіх рытуалаў, якія праводзілі нашы далёкія продкі, не заўсёды зразумелы для большасці сучаснікаў. Але і сёння свята ўражае сваёй таямнічай атмасферай, а адзін з купальскіх сімвалаў – папараць-кветка, пераасэнсавана ўвасоблены ў творчасці паэтаў, мастакоў, скульптараў, музыкаў і застаецца пазнавальнай візітоўкай Беларусі.

Купалле вядома ўсім еўрапейскім народам, толькі пад рознымі назвамі: у беларусаў, рускіх, украінцаў – Купалле, Іван Купала, у балгар – Яноўдзень, у чэхаў – святы Ян, у французаў – Сен-Жан, у іспанцаў – Сан-Хуан, у румынаў – Дрэгайка, у шведаў – Мідсомар, у фінаў – Юханус, у палякаў – Сабутка, у літоўцаў – Ёнінэс, у латышоў – Ліга, у англічан – ноч перад днём святага Джона, а ў нарвежцаў – ноч перад святым Хансам. У кожнай краіне свята мае свае нацыянальныя рысы, але ёсць і агульныя, уласцівыя яму як з’яве праславянскага і індаеўрапейскага пачаткаў. У цэлым звычаі Купалля ўяўлялі сінтэз язычніцкіх элементаў дахрысціянскіх культаў – сонца, раслін, вады, продкаў. Гэта старажытнае земляробчае свята, звязанае з летнім сонцастаяннем, адзначалася ў ноч з 23 на 24 чэрвеня.

Але змяняліся ўмовы жыцця, разам з гэтым мяняўся сэнс абрадаў. Цяпер большасць людзей успрымаюць Купалле як нейкае масавае мерапрыемства з элементамі народных традыцый. Яго ладзяць у розных жанравых формах – народнага гуляння, карнавалу, фальклорна-этнаграфічнага свята. Але часам работнікі культуры не ўлічваюць мясцовыя адметнасці, бяруць за аснову загадзя распрацаваныя стандартныя сцэнарыі. Такая аднастайнасць не спрыяе захаванню мясцовых традыцый, збядняе нашу культурную спадчыну. Раней у кожным рэгіёне і нават вёсцы былі, а ў некаторых захаваліся да скуль, уласныя абрадава-святочныя традыцыі Купалля. І гэта надзвычай добра, бо ў такіх адметнасцях увасоблены каштоўны вопыт продкаў, які дае магчымасць адчуць

На Купалле – да Купалы:
свята ў філіяле Дзяржаўнага
літаратурнага музея Янкі Купалы
ў Вязынцы. 2012 год

самім і паказаць іншым багацце традыцыйнай культуры беларускага народа. Як вядома, мінулае захоўваецца ў генетычнай памяці і ажывае ў свядомасці падчас такіх народных абрадаў, як купальскія. Невыпадкова іх удзельнікі адчуваюць нейкую асаблівую магію гэтай летняй ночы.

Ой рана на Івана...

Купалле звязана са сталасцю, выпяваннем. Лічылася, што ў купальскую ноч адбываецца росквіт жыватворных сіл зямлі. Таму і пачыналася свята са збору зёлак і кветак, якія да гэтага часу назапашваюць максімальную колькасць карысных рэчываў. Гаючымі раслінамі лячыліся, імі засцерагалі жытло і скаціну ад нячыстай сілы. Збіралі іх і на фарбы, а кветкі – для вянок і для варажбы. Нават раса гэтым днём лічылася гаючай – ёю ўмываліся, па расе качаліся, каб быць здаровымі і абараніцца ад злых духаў. Людзі верылі: у прыродзе ў гэтыя дзень і ноч усё незвычайнае – дрэвы размаўляюць між сабой, а ведзьмы і ўсялякая нечысць ходзіць па зямлі.

Мінулае захоўваецца ў генетычнай памяці і ажывае ў свядомасці падчас такіх народных абрадаў, як купальскія.

На свята звычайна запрашалі ўсіх жыхароў мясцовасці. Арганізатары з вечара ладзілі купальскія абыходы – шэсце па вёсцы з песнямі і абрадамі. У некаторых раёнах Гродзеншчыны і Віцебшчыны этнаграфічнай асаблівасцю быў абрад «ваджэння куста», які захаваўся. (На Піншчыне

яго ладзілі на Сёмуху.) «Кустом» была дзяўчына, упрыгожаная кветкамі, лістотай і галінкамі. На Случчыне падчас такога шэсця дзяўчаты неслі бярозкі, што засталіся пасля Троіцы, каб потым спаліць іх на купальскім вогнішчы. Дзеі суправаджаліся купальскімі песнямі, у кожным рэгіёне яны былі адметныя. Па тэкстах, што захаваліся, можна вывучаць мясцовыя асаблівасці купальскіх абрадаў і традыцый. Вось, напрыклад, як спявалі ў Барысаўскім раёне пра такі важны момант свята, як распальванне купальскага вогнішча:

*«Хадзі, Іван, на вулку к нам,
Лажы, Іван, Купалку нам.
Не кладзі, Іван, канец сяла,
А залажы пасярод сяла».*

Купалка – гэта вогнішча, на Барысаўшчыне яго ладзілі «пасярод сяла». Увогуле рабілі яго і на пагорках, ля рэк, і нават на вадзе, дакладней, на плытах, а таксама каля жытнёвай паласы і на скрыжаванні дарог – у залежнасці ад мясцовых традыцый і ландшафту. У старажытнасці купальскі агонь распальвалі на жывым дрэве – ускладалі салому на вяршыні дуба, які лічылі перуновым дрэвам. У ход ішлі і дровы з елкі, сасны, бярозы, асіны. Спальвалі ў купальскім вогнішчы і ўсё старое, непатрэбнае ў гаспадарцы. А ў вёсцы Раеўшчына Маладзечанскага раёна ў агонь кідалі старыя вуллі, каб «пчолы раіліся».

Паўсюль ладзіліся купальскія карагоды з песнямі, жартоўнымі купалкамі, гульнявымі абрадамі, варажбой. Агульнанацыянальная і найбольш старажытная завя-

дзёнка – скокі цераз вогнішча. У этнаграфічных матэрыялах захаваліся сведчанні пра тое, што ў Беларусі напрыканцы XIX – напачатку XX стагоддзя існавала традыцыя кідаць вянкi цераз вогнішча і ладзіць гульнявы карагод «выбар пары». Недзе цераз агонь скакалі на конях, каб «статак вадзіўся». Дзе-нідзе захаваўся звычай катаць з гары палаючыя колы. Дазвалялася ў купальскую ноч крыху пахуліганіць: заваліць дрывамі дарогу, вырваць лаўку ці заткнуць комін – каб ведзьмы і ведзьмакі «не ўляталі праз трубу ў хату», каб ім «не было дзе прысесці». Некаторыя шалапутныя маладзёны і цяпер арганічна «ўпісваюць» такую традыцыю ва ўласныя звычкі пазабаўляцца: ведама ж, на Купалле гэта, як кажуць, святая справа.

«Кустом» была дзяўчына, упрыгожаная кветкамі, лістотай і галінкамі.

Ну, а якое свята без пачастункаў! На абрадавую купальскую вячэру нашы продкі гатавалі, як правіла, кулагу – напой з ягад, жытняй мукі і мёду. А таксама кашу, варэнікі: на Магілёўшчыне – з каноплямі і цыбуляй, на Палессі – з макам ці з пастэрнакам. На Гродзеншчыне частаваліся яешняй, на Магілёўшчыне – рыбай.

Згадае святочную вячэру ў паэме «Купала» Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч. Аўтар піша пра гаспадынь, што прынеслі на купальскую вячэру «хвунцік сала» і «кілбаску». Але навукоўцы лічаць такое «меню» ідэалістычным перабольшаннем – стравы на Купалле былі ў асноўным раслінныя. Замест сала і кілбаскі на вячэру мелася быць рыба. І песні купальскія пра тое ж сведчаць:

«...Што Купала ўжывала?.. Купала на Івана... Ужывала варэнішча з алейшчы... рыбку з перцам, часнок з алейцам...»

Купальскі Дзядок

Самы таямнічы і хваляючы момант – пошукі папараць-кветкі. Беларускі сімвал шчасця ў продкаў быў звязаны з жаданнем жыць у гармоніі з прыродай, навакольным светам. Папараць – адна з самых старажытных раслін на зямлі. І толькі раз на год яна зацвітае – у ноч на Івана Купалу! Вядома, гэта прыгожая легенда, бо ніхто ніколі не бачыў агняцвету. Але ёсць навуковая думка, што народнае павер'е не ўзнікла само па сабе: поры рэдкага віда папараці – каралеўскага – часам выпраменьваюць нязначнае святло.

Даследчыкі таксама лічаць, што легенды пра папараць-кветку – напластаванне больш позняга часу. А.Е. Багдановіч у сваёй працы «Пережитки древнего мирозерцания белорусов» занатаваў павер'е з Гродзенскай губерні. Там лічылі, што без перашкод знаходзіць папараць-кветку мог толькі купальскі Дзядок, што «блускае па лесе з кошыкам, збірае кветкі, якія свецяцца ў начы». З пашанаю разаслаўшы перад ім абрус, можна спадзявацца, што адну з іх ён кіне на яго. І калі шчасліўчык здолее данесці чароўную кветку дадому – набудзе дар усёведання, яму адкрыецца месцазнаходжанне скарбаў.

П.А. Гуд адзначае («Беларускае Купалле: кампазіцыя і семантыка абрадавых дзей»): у легендах XIX стагоддзя ўжо адчуваўся моцны ўплыў хрысціянства. Паляўнічы

На фестывалі «Берагіня» святкуюць «Рудабельскае Купалле». Кожны калектыў знаёміць гасцей свята з купальскімі традыцыямі свайго рэгіёна

Галоўную плошчу Маладзечна ў 2011 годзе ў прамым і пераносным сэнсе асвяжыла скульптурная кампазіцыя-фонтан на купальскую тэму

на агняцвет «павінен быў знайсці ў глухім лесе мясціну, дзе расце папараць, акрэсліць вакол сябе замкнутае кола асвячонай крэйдой, запаліць грамнічную свечку, асвячоную ў царкве, чытаць боскую кнігу і чакаць, калі расцвіце папараць – не звяртаючы ўвагі на перашкоды нячыстай сілы, ад якой яго абараняла лінія, акрэсленая свяцонай крэйдой».

У розных мясцовасцях па-свойму «здабывалі» жадаваную кветку шчасця. Галоўнае – дабрацца да скарба і не стаць ахвярай лясных духаў. Легенды гэтыя надзвычай паэтычныя і прыцягальныя, як і мары кожнага чалавека пра шчасце, незалежна ад ягонага светапогляду і часу.

Дарэчы, продкі згадвалі пра папараць не толькі на Купалле. Як пісаў П.М. Шпілеўскі ў нататках пра абрады і павер'і («Фальклорная спадчына беларусаў»), у XIX стагоддзі ў некаторых раёнах яе выкарыстоўвалі ў зборы зёлак, якія заварвалі, каб абмыць нябожчыка. Была таксама традыцыя плесці з папараці вянок, які лажылі на труну мужчыну, калі пры жыцці ён быў жанаты ці ўдавец (халасцяку – вянок з руты).

Тым не менш папараць-кветка ў нашай свядомасці асацыіруецца найперш з пошукамі шчаслівай долі. Надзвычай натхняла гэта тэма і беларускіх творцаў.

Знайшлі!

«Квітнее» папараць у беларускіх казках, п'есах, песнях і паэмах. Народная легенда зачаравала Янку Купалу, Якуба Коласа, Уладзіміра Караткевіча, Міхася Чарота, Канстанцыю Буйло. Францішак Аляхновіч

Памятная манета Нацбанка Беларусі «Купалле» (2004, рэверс)

у 1916 годзе напісаў п'есу для дзяцей «Папараць-кветка». У 1940 годзе кампазітар Аляксей Туранкоў стварыў оперу «Кветка шчасця» (лібрэта В. Барысевіч, П. Броўкі і П. Глебкі). У 1957 годзе рэжысёр сталічнага ТЮГа Любоў Мазалеўская паставіла спектакль па п'есе Івана Козела «Папараць-кветка», які на працягу дзесяцігоддзяў быў візітоўкай тэатра.

У старажытнасці купальскі агонь распальвалі на жывым дрэве – ускладалі салому на вяршыні дуба, які лічылі перуновым дрэвам.

Шукаў сваю кветку шчасця скульптар Анатоль Анікейчык. Самая вядомая яго кампазіцыя знаходзіцца ў скверы Янкі Купалы ў Мінску (фонтан «Купалінкі», 1967). Тут жа помнік Янку Купалу (1972) – таксама яго работа: ля ног народнага песняра «расце» папараць. Дарэчы, у кампазіцыі помніка Анікейчыку на Усходніх могілках у Мінску таксама ёсць галінка папараці – як знак няўрымслівага творчага пошуку мастака.

Папараць-кветка з'яўляецца сімвалам Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Скрыпічны ключ у выглядзе галінкі папаратніку абраны лагатыпам Нацыянальнага фестывалю беларускай песні і пэзіі «Маладзечна», які адбыўся сёлета на пачатку чэрвеня ўжо 20-ы раз. Галоўная мэта форуму – адкрываць маладыя таленты, дэманстраваць найлепшыя беларускія творы і іх сучасных выканаўцаў, захоўваць і папаўняць залаты песенны і музычны фонд

Беларусі. Родныя слова і песня – сапраўднае багацце нашай зямлі, стылізаваны скрыпічны ключ-папараць якраз пра гэта нам нагадвае.

Поры рэдкага віда папараці – каралеўскага – часам выпраменьваюць нязначнае святло.

Галоўную плошчу фестывальнай сталіцы ў 2011 годзе ў прамым і пераносным сэнсе асвяжыла скульптурная кампазіцыя-фантан на купальскую тэму (скульптар Уладзімір Жбанаў, архітэктар Марат Гроднікаў). Спачатку выява маладой пары, што шукае кветку шчасця, выклікала абурэнне ў найбольш кансерватыўнай часткі жыхароў Маладзечна. Яны палічылі кампазіцыю надта смелай, непрыстойнай і нават збіралі подпісы супраць яе ўсталявання. Але знайшлі кампраміс: аўтары крыху змянілі першапачатковы варыянт. І сёння фантан з’яўляецца адметнасцю горада, а скульптура замілаванай пары ўспрымаецца як сімвал шчаслівай сям’і і адданага кахання. Госці і месчачкоўцы кідаюць у фантан манеты на шчасце. І на радасць хлапчукам, якія завялі сваю традыцыю – купацца тут у спякоту і збіраць капейкі.

Папараць стала лагатыпам II Еўрапейскіх гульняў, што праходзілі ў Мінску ў 2019 годзе. Талісман спартыўных спаборніцтваў – лісяня Лесік – дапамагаў удзельнікам шукаць сваю «кветку шчасця». Самыя спрытныя, мужныя, валявыя спартсмены знайшлі!

І паплывуць вяночки...

У канцы XIX – на пачатку XX стагоддзя магічны сэнс купальскіх рытуалаў пачаў губляцца, паступова саступаючы месца мастацкаму, эстэтычнаму складніку. Святочная абрадаваць ператварыліся ў забаву, гульні і карагод – у яскравае вогненнае дзеянне. Можа, з гэтай прычыны таксама для сучасных беларусаў Купалле застаецца самым прыцягальным народным святам?

Найбольш машабна яго святкуюць на Магілёўшчыне ў аграгарадку Александрыя. З 2010 года 6–7 ліпеня рэспубліканскі фэст збірае сяброў не толькі з Беларусі, але і з Расіі, Украіны, Літвы ды іншых краін. Штотраз рытуецца насычаная праграма. У 2015 годзе там адбылася прэм’ера мюзікла «Папараць-кветка», які паставіў рэжысёр М. Сокал. Сёлета Магілёўская абласная філармонія падрыхтавала для гасцей свята «Александрыя збірае сяброў» новы творчы праект – мюзікл «Вянок на вадзе». Пачнецца свята з выставы традыцыйных беларускіх ручнікоў, на якой прадэманструюць фрагменты абрадаў, дзе ручнік быў галоўным атрыбутам, пазнаёмяць з сакральным зместам элементаў вышыўкі. Традыцыйна па старажытным Дняпры паплывуць купальскія вянкі.

Яшчэ адна мясціна на Беларусі, дзе гэтае свята ўспрымаецца вельмі арганічна, – малая радзіма Янкі Купалы. Амаль паўстагоддзя на дзень нараджэння Песняра ў Вязынцы, былым фальварку Луцэвічаў, збіраюцца прыхільнікі яго творчасці: у філіяле дзяржаўнага літаратурнага музея

Штотгод машабна святкуюць Купалле ў Александрыі. У 2015-м там адбылася прэм’ера мюзікла «Папараць-кветка» (рэжысёр М. Сокал)

імя Янкі Купалы праходзіць свята паэзіі, песні і народных рамёстваў «З адною думкаю аб шчасці Беларусі...». Сёлета яно адбудзецца 10 ліпеня. У мінулыя гады на свяце ладзілі і Купалле.

З купальскай легендай непарыўныя творчыя пошукі паэта, выбар псеўданіма, ягоныя мары пра шчасце радзімы. Народная творчасць, традыцыі – гэта тое, што з маленства падсілкоўвала ягоны талент, выхоўвала як асобу.

– Псеўданім, абраны ім у гонар старажытнага свята, сведчыць аб непарыўнай знітанасці мастацкага свету паэта з каштоўнымі скарбамі беларускай духоўнасці, – адзначае дырэктар Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы Алена Ляшковіч. – Свой магутны талент ён прысвяціў Бацькаўшчыне, адраджэнню роднага краю, станаўленню яго дзяржаўнасці.

Без перабольшвання, знакавай падзеяй у сучаснай беларускай культуры з’яўляецца рэспубліканскі фестываль фальклорнага мастацтва «Берагіня», што праходзіць з 1998 года ў гарадскім пасёлку Акцябрскі на Гомельшчыне раз на два гады. Сёлета ён адбудзецца ўжо 11-ы раз. Нястомнасць і апантанасць заснавальніка, вядомага этнахарэографа і педагога, даследчыка беларускай танцавальнай творчасці Міколы Козенкі, ягоная выключная

здольнасць клапаціцца пра будучыню народнай культуры паспрыялі таму, што фестываль набыў міжнародны статус. Канцэпцыя форуму прадугледжвае стварэнне такога духоўнага ланцужка, калі дзеці, маладыя людзі пераймаюць ад старэйшых носьбітаў традыцыйнай культуры танцы, песні, гульні, казкі, легенды, паданні і розныя народныя рамёствы і ўменні.

На фестывалі святкуюць «Рудабельскае Купалле». Маладыя ўдзельнікі загадзя знаёмяцца з купальскімі абрадамі – ад збору кветак і да сустрэчы першых промняў сонца.

«Гэта нешта фантастычнае – быццам яднаюцца чалавек, зямля, вада ды неба...»

– Кожны мастацкі калектыў паказвае купальскія традыцыі свайго рэгіёна, песні, танцы, ладзіць майстар-класы, – расказвае Мікола Козенка. – Калі паглядзець здымкі з нашага Купалля, на іх тысячы чалавек, якія водзяць карагоды вакол вялікага вогнішча, а то, здаралася, палілі і па тры, і вакол кожнага вадзілі і спявалі. Гэта нешта фантастычнае – быццам яднаюцца чалавек, зямля, вада ды неба...

Даследчыкі сцвярджаюць: этнічная культура сыходзіць і гэты працэс характэрны не толькі для Беларусі, ён агульнаеўрапейскі. Але дзякуючы энтузіястам яшчэ дзе-нідзе захоўваюцца мясцовыя купальскія абрады ў жывой традыцыі. Яны ўяўляюць сапраўдны духоўны скарб, які недаравальна страціць. Бо цяжка знайсці кветку шчасця таму, хто не шануе традыцый сваіх прашчураў, не цікавіцца мінуўшчынай, гісторыяй роднага краю.

Ганна МАСЛЯКОВА
Фота з архіва Міколы КОЗЕНКІ,
Дзяржаўнага літаратурнага музея Я. Купалы,
Святланы КУРЭЙЧЫК і БЕЛТА